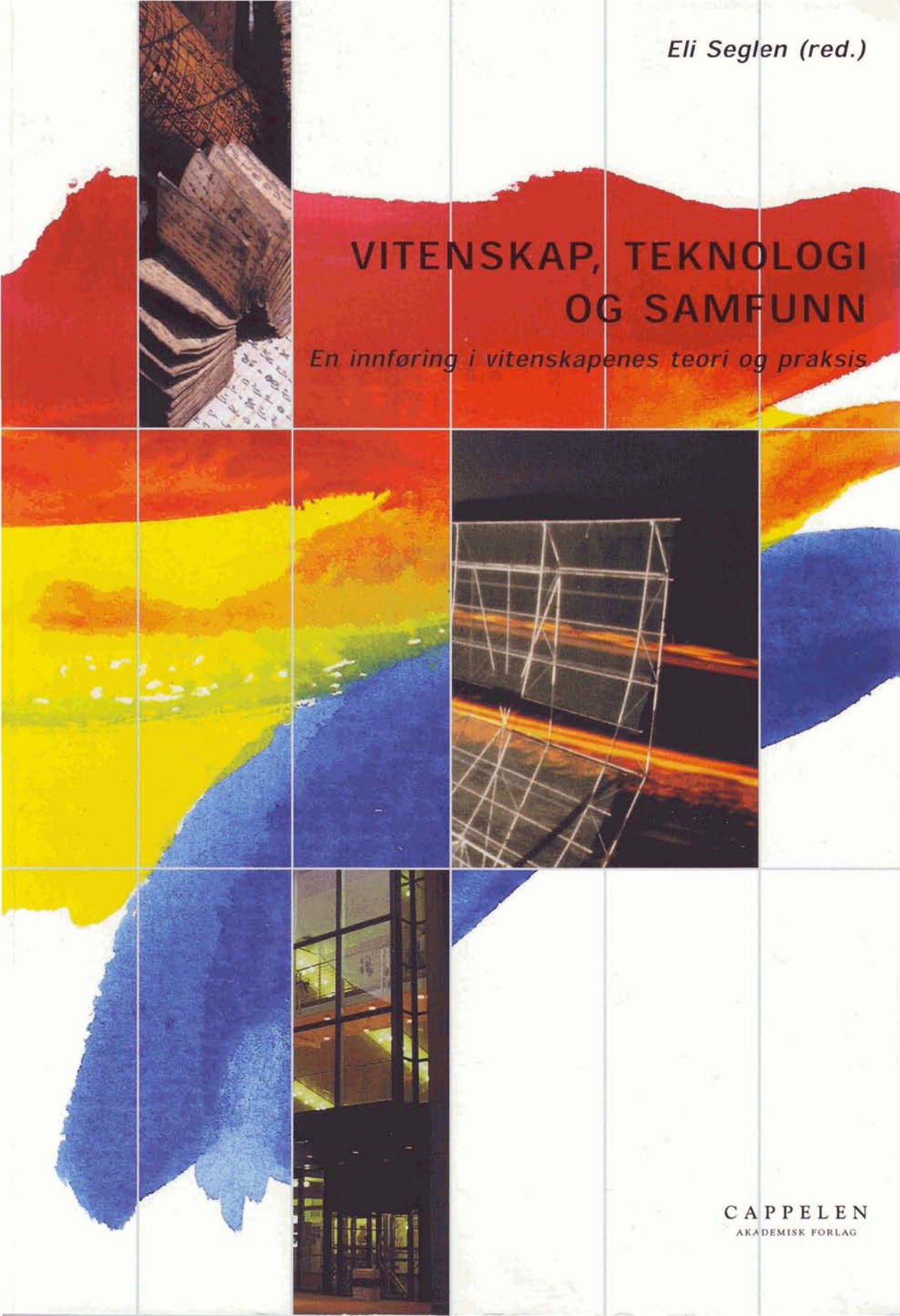

Eli Seglen (red.)

VITENSKAP, TEKNOLOGI OG SAMFUNN

En innføring i vitenskapenes teori og praksis

CAPPELEN
AKADEMISK FORLAG

KAPITTEL 2

Humanioras inntog i vitenskapens verden

AV TORE NORDENSTAM

Kjært barn har mange navn

Uttrykket humaniora kan brukes både som en betegnelse for de humanistiske kjernefagene og som en betegnelse for alle vitenskaper om mennesket som kulturvesen. De humanistiske kjernefagene kan sorteres på forskjellige måter. En inndeling som Norges forskningsråd har brukt siden 1970-årene er følgende: historiske vitenskaper (politisk historie, økonomisk historie, kvinnehistorie etc.); estetiske vitenskaper (musikkvitenskap, litteraturvitenskap, kunsthvitenskap etc.); språkvitenskap (generell lingvistikk og områder som nordiske språk, tysk, engelsk, japansk, swahili etc.) samt de såkalte idéfagene (filosofi og idéhistorie). Humaniora i vid forstand inkluderer både de humanistiske kjernefagene og samfunnsvitenskapene. Iblant brukes humaniora i en enda videre betydning slik at også psykologi, teologi og juss kommer inn under denne betegnelsen.

**Humaniora i
vid og snever
betydning**

Det finnes en rekke andre uttrykk som kan brukes som alternativ til humaniora, for eksempel humanvitenskapene, menneskevitenskapene, åndsvitenskapene og kulturvitenskapene. Også disse uttrykkene kan brukes i mer eller mindre vid forstand som en betegnelse på (1) det humanistiske kjerneområdet, (2) dette kjerneområdet pluss samfunnsvitenskapene, (3) de nevnte områdene pluss psykologi, rettsvitenskap og de teologiske disipliner.

Med den inndeling i fakulteter som var den vanlige fra begynnelsen av 1800-tallet til midten av 1900-tallet, kunne det være riktig å si at humaniora er det samme som de historisk-filosofiske fag, men i løpet av de siste tiårene er den tradisjonelle oppdelingen i fakulteter blitt erstattet med et bredt spektrum av forskjellige administrative løsninger. Vi kan ikke ta det for gitt at de administrative grensene mellom institutter og fakulteter også sammenfaller med vitenskaps-teorisk interessante likheter og forskjeller. Finnes det egentlig noen

gode grunner for å regne språkvitenskap, historie, estetiske fag og filosofi som ett fagområde («humaniora» i snever forstand) til forskjell fra samfunnsvitenskap, juss og teologi? Det er for eksempel blitt foreslått at det som er karakteristisk for humaniora, er at individuelle særtrekk alltid står i sentrum for interessen, til forskjell fra naturvitenskapenes fokusering på generelle forhold.¹ For å framskaffe et grunnlag for refleksjon over dette forslag og andre generelle påstander om humanioras egenart, må vi gå inn på humanioras historie.

**Fra kunster
til vitenskaper**

Mangfoldet av betegnelser og betydninger gjenspeiler nemlig en lang og komplisert historisk utvikling. Det avgjørende momentet i denne utviklingen er humanioras forvandling fra lærde kunster til vitenskaper. Den gjennomgripende transformasjon av hele humanioraområdet som vitenskapeliggjøringen innebærer, henger sammen med forandringer i synet på mennesket, samfunnet og historien og ikke minst med utviklingen av et nytt syn på hva vitenskap er. I løpet av 1800-tallet vokste det fram nye kriterier på vitenskapelighet som gjorde det mulig å inkludere humaniora i vitenskapens verden.

Humanioras inntog i vitenskapens verden skjedde ikke uten kamp, noe som gjenspeiles i de mange metoddebattene innenfor de forskjellige humanistiske disiplinene, og – ikke minst – i diskusjonene om forholdet mellom humaniora, samfunnsvitenskapene og naturvitenskapene. Dette er temaet for de avsluttende sidene i dette kapitlet.

Det klassiske vitenskapsidealet

De første vitenskapene

Gresk oldtid

De humanistiske kjernefagenes historie begynner i den gresktalende delen av verden i den østlige delen av Middelhavet for omkring 2500 år siden. I perioden fra ca. 600 til 300 år før vår tidsregnings begynnelse ble det lagt en solid grunn for den vestlige filosofitradisjonen. Alle nykommere på filosofiområdet får høre om figurer som Thales (500-tallet) og Platon og Aristoteles (300-tallet). Platons og Aristoteles' arbeider har fått status som paradigmatiske arbeider, mønsterdannende prestasjoner som alle forutsettes å skaffe seg et visst kjennskap til. De første forsøkene på politisk historieskriving stammer fra 400-tallet. Herodots og Thukydidts fortellinger om de greske statenes kriger befinner seg imidlertid på stor avstand fra det som vi nå forbinder med kritisk historievitenskapelig arbeid. Vi kan

også notere noen tidlige forsøk innenfor de områder som nå dekkes av språkvitenskapene og de estetiske fagene, igjen med Platon og Aristoteles som viktige bidragsyttere.²

En lignende utvikling fant sted på omtrent samme tid i India. Et **Vestlig tidlig mesterverk innenfor språkforskningen er den grammatikk for humaniora sanskrit-språket som Pāṇinī laget omkring 400 f.Kr. Men indisk filosofi og lingvistikk var helt ukjent i den vestlige delen av verden fram til slutten av 1700-tallet og blir fremdeles betraktet som en oppgave uavhengig av andre for spesialister innenfor indologi og lignende. Den alminnelige filosofistudent i Europa kommer neppe i kontakt med tenkere som kultur** Nāgārjuna (ca.120–200), Dignāga (omkring 500 e.Kr.) eller Śāṅkara (ca.700–750 e.Kr.), for å nevne noen eksempler fra den meget rike indiske tradisjonen. Humaniora i vår kultur har utviklet seg på egen hånd, uavhengig av hva som måtte finnes av relevant lærdom i andre deler av verden. Historien om humanioras inntog i vitenskapens verden framstår som en rent europeisk affære.

Uforanderlighet, sikkerhet og systematikk

Hos Platon og Aristoteles finner vi for første gang noe vi kan kalle et vitenskapsideal. Begge betraktet det som viktig å finne fram til kriterier som kan brukes for å skille sikker kunnskap fra mer eller mindre usikre formeninger, gjetninger og rene fantasiprodukter. Det greske **Vitensidealet:** ordet de brukte for å referere til sikker kunnskap, er *epistémē*, som på *epistémē* latin pleier å oversettes med *scientia*, som i sin tur svarer til *science* på engelsk og fransk, *Wissenschaft* på tysk, *vitenskap* på norsk osv.

For at noe skal kunne regnes som en vitenskap i denne forstand, må tre vilkår være oppfylt. For det første må det som omtales, være **Uforanderlighet,** fullstendig uforanderlig. Vitenskapens objekter må være evigvarende. For det andre må de utsagn som til sammen utgjør en vitenskap, **sikkerhet,** framstå som absolutt sikre. For det tredje må alle de utsagn som inngår i en vitenskap, kunne ordnes i et system som bygger på sikre **systematikk** grunnprinsipper. Alle de andre utsagnene innenfor vitenskapen må kunne avledes fra grunnprinsippene, slik at også de framstår som fullstendig sikre. De tre kravene utgjør til sammen det som iblant kalles «det platonsk-aristoteliske vitenskapsidealet», og som vi her helt enkelt skal omtale som «det klassiske vitenskapsidealet». Dette kom til å få et meget langt liv. I mer enn to tusen år var det klassiske vitenskapsidealet praktisk talt enerådende, med de følger dette fikk for humanioras status.

Platon og Aristoteles Ifølge Platon og Aristoteles finnes det ting som er fullstendig uforanderlige, nemlig de «ideer» eller «former» som må forutsettes å eksistere. Alle sirkler og trekanter som en tegner i sanden eller på et stykke papir, er forgjengelige, men bak alt det forgjengelige finnes det noe som er konstant, nemlig sirkelens og trekantens ideer. Tall er uforanderlige på samme måte. Antallet ting i et rom kan variere over tid, men selve tallene (1, 2, 3 osv.) er ikke utsatt for variasjoner. I tillegg til slike konstante størrelser fra det matematiske området, tenkte Platon og Aristoteles seg at det bak enhver foranderlig ting her i verden finnes en uforanderlig størrelse som utgjør dets uforanderlige vesen (menneskets idé, sofaens idé, skjønnhetens idé etc.). Alle mennesker forandrer seg i løpet av sitt liv, men ideen menneske forandrer seg ikke. Vi kan utlegge dette som at begrepet menneske er en evigvarende og uforanderlig størrelse. Det samme gjelder alle andre begreper. Dette medfører at matematikken framstår som den fremste vitenskapen, sammen med andre disipliner som utelukkende konsentrerer seg om tingenes uforanderlige aspekter. Matematikk og begrepsanalyse havner øverst på den vitenskapelige rangstigen.

Selvinnlysende sannheter – hva er det? Når det gjelder kravet om absolutt sikkerhet, er Platon og Aristoteles og deres etterfølgere fram til 1700-tallet temmelig uklare. Det ble for eksempel foreslått at et utsagn er absolutt sikkert om det framstår som selvinnlysende («evident»). Problemet er bare at det er nokså uklart hva som ligger i ordet «selvinnlysende». Den første som bidro effektivt til en oppklaring på dette punkt, var en filosof på 1700-tallet, Immanuel Kant, som skilte mellom nødvendige og empiriske utsagn. Han foreslo også en metode for å avgjøre om et utsagn er nødvendig sant, nemlig tankeeksperiment. Et nødvendig sant utsagn er en påstand som ikke *kan* være falsk. Det er for eksempel umulig å tenke seg noe som ville få oss til å forkaste utsagnet « $2 + 2 = 4$ ». Tilsvarende finnes det også utsagn som nødvendigvis er falske, for eksempel påstanden at det både hagler her og nå og ikke hagler her og nå. Vi kan ikke forestille oss situasjoner som ville få oss til å akseptere en slik selvmotsigelse som sann. Alle påstander som ikke er nødvendig sanne eller nødvendig falske, er empiriske. Et empirisk utsagn er altså et utsagn som er slik at dets sannhet/falskheter er avhengig av den faktiske tilstand. Utsagn som er nødvendig sanne, kalles også aprioriske; utsagn som er empiriske kalles også aposterioriske. Med dette skillet til rådighet er det ikke vanskelig å se at de fleste utsagn innenfor humaniora er empiriske. Slik må det være siden vi vanligvis er opptatt av foranderlige forhold når vi beskjev-

tiger oss med humaniora. Igjen havner matematiske og begrepsanalytiske utsagn på førsteplass i vitenskapens verden.

Euklids geometri – et mønster for all vitenskap

Et lysende eksempel på hvordan de sanne utsagnene innenfor et vitenskapsområde kan ordnes systematisk med utgangspunkt i noen få grunnprinsipper som framstår som selvnlysende (eller med moderne språkbruk: nødvendig sanne, aprioriske), er Euklids geometri.

Euklids geometri Euklid var virksom som matematiker ved akademiet i Alexandria på 200-tallet f.Kr. Dette akademiet var datidens fremste lærdomssentrum med en sterk vektlegging av typiske humanistiske aktiviteter som innsamling, katalogisering, redigering og tolkning av vitenskapelige og skjønnlitterære tekster. Euklid påviste at alle sanne utsagn om geometriske forhold som var kjent den gangen, kan bevises med utgangspunkt i grunnsetninger som framsto som utvilsomt sanne (for eksempel utsagnet at den korteste veien mellom to punkter er den rette linje). De avledninger som Euklid foretok, er logiske deduksjoner, men hos dem som senere prøvde å systematisere andre kunnskapsområder med samme metode, er det ofte mer uklart hva forholdet mellom grunnsetningene og de avledede påstandene egentlig er. Slik er det for eksempel i de mange forsøkene på å framstille etikken som en vitenskap, basert på sikre grunnsetninger. Klassiske eksempler på dette finner en hos Adam Smith, Adam Ferguson, James Beattie og Immanuel Kant mot slutten av 1700-tallet.

Euklids geometri ble i et par tusen år betraktet som det fremste mønsteret for vitenskapelige framstillinger. Alle de tre vilkårene i det klassiske vitenskapsidealet peker altså i samme retning, mot geometri og aritmetikk og andre aprioriske vitenskaper, og gjør det vanskelig å se på for eksempel språklige undersøkelser eller historiske framstillinger som bidrag til vitenskapens verden.

Humaniora – kunst eller vitenskap?

For at noe skal kunne regnes som en «vitenskap» i ordets klassiske betydning, må tre krav være oppfylt: de forhold som behandles er uforanderlige; de utsagn som inngår i vitenskapen er nødvendig sanne; og alle de utsagn som til sammen utgjør vitenskapen, må være ordnet systematisk med utgangspunkt i grunnleggende prinsipper som framstår som utvilsomt sanne.

Er humaniora-området vitenskapelig?

En konsekvens av dette vitenskapsidealet er at historiske, språkvitenskapelige, estetiske og filosofiske undersøkelser som opptrer med krav om vitenskapelighet, må rette seg mot det uforanderlige i kulturens mangslungne verden. Beretninger om historiske forløp kan ikke regnes som vitenskapelige, like lite som beskrivelser av språkbruken i et visst samfunn i en gitt periode eller andre framstillinger av skiftende kulturelle forhold. Det aller meste av det som foregår innenfor humaniora, dreier seg imidlertid om foranderlige ting. Det er bakgrunnen for at brorparten av bidragene til humanioraområdet i mer enn to tusen år ikke ble regnet som vitenskapelige. De var resultatet av at lærde menn (og unntaksvis også kvinner) utøvet sin skoloring til å framstille for eksempel språklige og historiske forhold på en mer eller mindre overbevisende måte. Humaniora ble betraktet som et område for praktiske ferdigheter eller «kunster», til forskjell fra vitenskapens teoretiske interesse for universets nødvendige og uforanderlige aspekter.

I middelalderens latinspråklige kultur i Europa ble de grunnleggende fagene kalt *artes liberales*, de frie kunster (se kap. 1 s. 21). Det var vanlig å dele disse fagene opp i to grupper, *trivium* og *quadrivium*. Den første gruppen var selve fundamentet for latinkulturen,

Vitenskapsmannen i sitt studerkammer, renessansen

nemlig opplæring i latin («grammatikk»), skriftlig og muntlig framstillingskunst («retorikk») og argumentasjonslære («dialektikk»). Til den andre gruppen hørte fagene geometri, aritmetikk, astronomi og musikk. Da de første latinspråklige universitetene ble opprettet på 1100- og 1200-tallet, inngikk de frie kunstene i det grunnleggende fakultetet (*artes*-fakultetet, også kalt artistfakultetet) som alle måtte gjennomgå for å få lov til å studere ved de høyere fakultetene (teologi, juss og medisin). Ved engelskspråklige universiteter kalles det historisk-filosofiske fakultet fremdeles ofte «the faculty of arts», og det vi kaller *humaniora* blir på engelsk gjerne kalt «the arts».

De syv frie kunstene kan betraktes som datidens tilsvarende til de forberedende prøver som ennå eksisterer ved universitetene i Norge. Trivium-fagene - grammatikk, retorikk og dialektikk - ble betraktet som de mest grunnleggende. Hvorfor man valgte akkurat denne tredelingen er ikke helt klart; og om man ser på pensumplanene fra den gangen, vil man oppdage at undervisningen på trivium-området også omfattet fag som etikk, logikk og metafysikk. Også quadrivium-undervisningen var mer omfattende enn hva man kunne vente seg ut fra listen over de fag som inngikk i denne gruppen (geometri, aritmetikk, astronomi og musikk). Det ble nemlig også forelest over temaer fra områder som fysikk og biologi mv. Trivium-fagene kan derfor ses som en begynnelse til det vi nå kaller *humaniora*, og quadrivium-fagene er tilsvarende en begynnelse til nåtidens realfag.

Vitenskapene – *scientiae* – har helt siden oldtiden hatt en høyere status enn slike kunster som historieskriving, språkopplæring og retorikk. Allerede hos Aristoteles finner vi imidlertid forsøk på å behandle kulturelle forhold vitenskapelig. I sitt arbeid *Om tolkning* konstaterte Aristoteles at språket ikke er det samme overalt, men han hevdet at de tankene eller ideene som de forskjellige ordene står for, er felles for alle mennesker. Dermed mente han å ha funnet noe uforanderlig på det språklige området, som kunne bli gjenstand for en vitenskap. Denne tilnærmingen ble fulgt opp av en språkvitenskapelig retning i høymiddelalderen, de såkalte modistene, som fokuserte på tenkningens uforanderlige størrelser. Når Aristoteles behandlet etiske, politiske og litterære forhold, interesserte han seg likeså for de uforanderlige forhold på disse områdene. Han prøvde å finne fram til dydens uforanderlige vesen, de forskjellige styreformenes og litterære sjangrenes evigvarende natur og så videre. Denne ambisjonen å forvandle de frie kunstene til vitenskaper (i ordets klassiske betyd-

ning: systematiske framstillinger av nødvendige forhold, basert på selvvinnlysende prinsipper) gjenspeiles også i språkbruken. Uttrykket **Scientiae humanae** (*scientiae humanae* (humanvitenskapene) finnes allerede i en tekst fra 1300-tallet, og helt fram til 1900-tallet har en kunnet bruke ordet *scientia* og tilsvarende uttrykk på engelsk, tysk osv. som en betegnelse for forsøk på å behandle kulturelle forhold i det klassiske vitenskapsidealets ånd. På 1700-tallet prøvde filosofen og historikeren David Hume å vise at politikken kan behandles vitenskapelig, og hans skotske kollega Adam Ferguson publiserte i 1792 et arbeid med tittelen *Principles of Moral and Political Science*, for å nevne to eksempler blant mange. En av Fergusons etterfølgere ved universitetet i Edinburgh, James Seth, publiserte for øvrig et arbeid i denne tradisjonen så sent som i begynnelsen på 1900-tallet, hvor han prøvde å vise at etikken er en *science* i ordets klassiske betydning.

Oppgjøret med den klassiske tradisjonen

Fysikken som modell for humaniora?

Den nye fysikken som ble utviklet på 1500- og 1600-tallet, vakte stor beundring. For Kant og hans samtid framsto Isaac Newtons hovedarbeid, *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Naturfilosofiens matematiske prinsipper) fra år 1687, som et mønstereksempel på vitenskapelighet, men det rokket ikke ved det klassiske vitenskapsidealet. Også Newton undersøkte de uforanderlige aspektene på naturen, og grunnlaget for hans framstilling var, som tittelen på boken indikerer, prinsipper som framsto som nødvendig sanne.

Med mekanikken som mønster ble det lagt fram en rekke forslag til hvordan de frie kunster som humaniora vokste frem av (triviumfagene) skulle kunne utvikles til vitenskaper som oppfyller de klassiske krav. Det ble for eksempel foreslått at samfunnet kan sees som en komplisert mekanisk maskin (Thomas Hobbes på 1600-tallet), og at mennesket egentlig ikke er noe annet enn en mekanisk innretning (De La Mettrie på 1700-tallet). Altså burde det være mulig å utvikle metoder for samfunns- og menneskestudier i analogi med den nye fysikkens framgangsmåter. Lignende synspunkter ble lagt fram på 1800-tallet av den ledende empiristen i England, J.S. Mill, og positivismens grunnlegger i Frankrike, Auguste Comte. På 1900-tallet utviklet de logiske empiristene dette til ideen om en enhetsvitenskap, som vi skal komme tilbake til senere.

I virkeligheten foregikk imidlertid humanioras forvandling fra

kunst til vitenskap på en helt annen måte. Det var ikke den nye naturvitenskapen som var drivkraften. Humanioras nye status på 1800-tallet var resultatet av et oppgjør med den klassiske tradisjonens syn på mennesket, samfunnet og historien og en kritikk av det syn på sikker kunnskap som den platonsk-aristoteliske tradisjonen bygger på.

Et nytt syn på historisk kunnskap

Ifølge den klassiske tradisjonens verdensbilde er mennesket og samfunnet i bunn og grunn uforanderlige størrelser. Tingenes vesen er evigvarende. Historiske forandringer framstår da bare som krusninger på tilværelsens overflate. Dette statiske, ahistoriske synet gikk hånd i hånd med en voldsom respekt for den gamle greske og romerske kultur. Oldtidens prestasjoner innenfor kunst og litteratur, politikk og retorikk osv. framsto som mønstre for alle tider. Man så nostalgisk tilbake på menneskehetens «gullalder» og oppfattet det som en oppgave for nåtiden å gjenopplive oldtidens kultur. Dette gjenspeiles også i språket. Uttrykket «renessanse», som brukes om tiden fra 1300-tallet til 1500-tallet, betyr «gjenfødelse».

De gamle og de moderne Kritikken mot «de gamle» som videreførte oldtidstradisjonene, kom fra mange hold og strakte seg over lang tid.³ Den første slagkraftige «modernisten» var den franske matematikeren og filosofen René Descartes, som selv hadde gjennomgått en grundig klassisk skoleing. Mot idealiseringen av oldtidskulturen stilte han sin egen samtid: «Vårt eget århundre synes akkurat like blomstrende og produktivt hva angår gode tenkere som noe tidligere århundre.» Hos Descartes finner en imidlertid ingen kritikk av det tradisjonelle aprioriske kunnskapsidealet. En slik kritikk ble først formulert i 1725 av en retorikkprofessor som var virksom i artistfakultetet ved universitetet i Napoli. Giambattista Vico, som vi tidligere har nevnt på s. 39, forkastet antakelsen om at den sikreste kunnskapen består av nødvendig sanne ut-

sagn om uforanderlige ting. Hans motforslag var at den sikreste kunnskapen omhandler det vi selv har gjort. Naturen betraktet han som Guds verk, som bare delvis er tilgjengelig for oss. Historien, derimot, er menneskets verk. Derfor er det mulig for oss å oppnå full forståelse av alt som hører kulturen til. Humaniora kunne dermed plasseres høyest på kunnskapsstigen.

Giambattista Vico

Johann Gottfried Herder Vicos ideer ble videreutviklet av den tyske kulturfilosofen Johann Gottfried Herder mot slutten av 1700-tallet. I sitt hovedarbeid, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Filosofiske ideer om menneskehetens historie), utviklet Herder kritikken av datidens humaniora til et program for humanistisk forskning:

Alle historikere vil være enige i at gold beundring og fortelling ikke fortjener navnet historie. Om dette er riktig, må den undersøkende bevisstheten utøve all sin skarpsindighet på hvert eneste historiske faktum på samme måte som når det gjelder naturforeteelsene. I en historisk framstilling vil den derfor søke den strengeste sannhet. Når den danner sine forestillinger og dommer, vil den søke den mest fullstendige forbindelse, og vil aldri prøve å forklare en ting som eksisterer eller inntreffer med henvisning til noe som ikke finnes.

Med denne holdningen vil vi også være beskyttet mot trangen å se på historiske forhold som en følge av usynlige krefters skjulte hensikter «som vi aldri ville våge å vise til i forbindelse med naturfenomenene». Historieskrivingen den gangen var gjerne mer preget av veltalenhet enn av respekt for historiske fakta. Det Herder etterlyste, var ikke noe mindre enn redskaper som kunne bidra til å øke prøvbarheten på det historiske området. Fysikken hadde oppnådd sin høye status ved hjelp av kvantifisering og systematisk bruk av eksperimenter. På humanioraområdet trengte en andre redskaper, som ble laget i løpet av 1800-tallet (den historiske kildekritikken, metoder for å bedømme håndskrifters alder, arkeologiske dateringsmetoder, kunsthistorisk stilanalyse etc.).

Kulturens foranderlighet

Herder forkastet også ideen om menneskets og kulturens uforanderlige vesen. Alle individer og alle menneskeverk må i stedet sees som produkter av sin tid og nasjonale tilhørighet. Menneskeheten utvikles over tid, og alle kulturer har sine nasjonale egenheter som også forandres over tid. Hos Herder finner vi forestillingen om en historisk foranderlig «nasjonalkarakter» som i ulike utgaver kom til å farge hele humaniorafeltet på 1800-tallet. Han oppsummerte den nye holdningen i sin formulering av «den historiske grunnlov», som vi kan gjengi på følgende måte:

Kulturens foranderlighet

- 1) *Alle mennesker og alle menneskeverk må forstås i forhold til tid, sted og folkekarakter.*

- 2) *De må ikke vurderes med henblikk på deres overensstemmelse med oldtidens mesterverker eller lignende.*

Dermed lå veien åpen for en omvurdering av middelalderens kultur. I de gamles øyne var dette en forfallsperiode («de mørke århundrene») som en nå endelig var på vei ut av. I de modernes perspektiv var for eksempel den gotiske katedralen i Strasbourg et mesterverk i en sjanger som ikke måtte forringes ved uvedkommende sammenligninger med oldtidens arkitektur. Herder hadde for øvrig tidligere skrevet en lovsang til dette bygget sammen med den unge forfatteren J.W. Goethe. Han var også en av de første som satte pris på middelalderens «folkeviser» (antologien *Stimmen der Völker in Liedern*, Folkenes stemmer i sanger), som han betraktet som ekte uttrykk for nasjonalånden på dens daværende utviklingstrinn. I løpet av 1800- og 1900-tallet ble den kulturelle toleransen etter hvert utvidet til å omfatte også andre perioder og kulturer, men utviklingen tok lang tid på grunn av inngrodde forestillinger om den europeiske kulturs overlegenhet som levde videre til langt inn på 1900-tallet.

Et nytt syn på språkets natur

Også språket ble betraktet historisk i det nye perspektiv som ble utviklet av Herder og hans etterfølgere. I den klassiske tradisjonen ble de eksisterende språklige forskjeller betraktet som noe utvendig, og tilnærmingen til de favoriserte språkene – oldtidens latin og gresk – var utpreget normativ. Oppgaven var å påse at de beste modellene fra oldtiden ble fulgt så godt som mulig. I det nye perspektivet ble språket oppfattet som et uttrykk for den foranderlige folkekarak-
Språkstudier i et nytt perspektiv teren, og oppgaven var ikke normativ, men empirisk (beskrivende og analyserende i et historisk perspektiv). Dette er en del av forklaringen på den sammenlignende språkforskningens oppblomstring på 1800-tallet. Ved å studere språk, særlig i deres opprinnelige form, mente en å kunne få en dypere forståelse av likheter og forskjeller mellom sin egen nasjons ånd og andre nasjonalkarakterer.

Den humanvitenskapelige revolusjonen

I lærebøkens verden er det vanlig å snakke om «den vitenskapelige revolusjonen» på 1500- og 1600-tallet. Det man da pleier å tenke på, er spesielt mekanikkens utvikling i tradisjonen fra Galilei til

Den humanvitenskapelige revolusjon, 1770-1830 Newton, som i noen (men langt fra alle) henseender innebar et kraftig brudd med den aristoteliske tradisjonen. På humanioraområdet inntreffer et minst like kraftig brudd med den klassiske tradisjonen i perioden fra omkring 1770 til 1830, noe som gjør det berettiget å omtale dette som tiden for «den humanvitenskapelige revolusjonen».

Historisering og empirisering

Det som kjennetegner denne bruddperioden, er bl.a. den historisering og empirisering som vi allerede har berørt i foregående avsnitt.

Historisering Historiseringen innebærer at den tidligere fokuseringen på det uforanderlige blir erstattet av historiske analyser av foranderlige forhold. Empiriseringen innebærer at de tradisjonelle normative tilnæringsmåtene blir erstattet av beskrivelser og analyser av faktiske forhold. Humanioras tradisjonelle oppgave var å framstille verden slik den burde være (det beste språket, den mest høyverdige kunsten, den eksemplariske maktutøvelsen og så videre). Dette blir nå erstattet av den empiriske oppgaven å framstille verden slik den nå er og en gang har vært, basert på alle tilgjengelige fakta av relevans for den aktuelle forskningsoppgaven.

Empiri og forskning

Innsamling og kritisk analyse av relevante data blir nå kjernen i arbeidet innenfor humaniora. Tyngdepunktet forskyves fra forvaltning av lærdomsarven til forskning. Det er i denne perioden humaniora begynner å forvandles fra frie kunster til vitenskapelige disipliner med forskning i tilknytning til empiriske data i sentrum. Det er også i denne perioden det moderne vitenskapsbegrepet oppstår.

Det moderne vitenskapsbegrepet

Ifølge den klassiske oppfatningen er en vitenskap en samling påstander som er ordnet i et system med utgangspunkt i selvnlysende prinsipper. I det moderne vitenskapsbegrepet er det ikke systematisering av alle sanne påstander om et eller annet emneområde som står i fokus, men alle de aktiviteter vi forbinder med begrepet forskning. Definisjonen av «vitenskap» i *Bokmålsordboka* (1994-utgaven) gir en antydning om hva det dreier seg om: «1 metodisk innsamling, ordning og etterprøving av kunnskaper etter allment godkjente regler og krav (om intersubjektivitet, klarhet osv.) ...2 fagområde som er emne for en vitenskap ...» Det gamle systematiseringsidealet blir nå avløst av en fokusering på opparbeiding av ny kunnskap med hjelp

av de metoder som til enhver tid måtte regnes som akseptable innenfor det området man interesserer seg for.

**Humaniora først
som vitenskaper
i Tyskland**

Overgangen fra tradisjonell lærdomsforvaltning til humanvitenskapelig forskning skjedde først i Tyskland og spredde seg etter hvert til andre land. I Tyskland framstår humaniora som vitenskaper (*Wissenschaften*) i moderne forstand fra begynnelsen av 1800-tallet. I England levde den gamle lærdomstradisjonen og følgelig også det gamle vitenskapsbegrepet mye lenger. I 1800-tallets England framsto for eksempel teologi og metafysikk gjerne som *sciences* i ordets tradisjonelle forstand (altså som systemer av nødvendig sanne påstander). Og når det nye vitenskapsbegrepet begynte å slå igjennom der, fikk det en slagside i retning av naturvitenskapene, sannsynligvis som en følge av datidens empiristiske og positivistiske strømninger (J.S. Mill og andre; jf. avsnittet *Positivismen i humanvitenskapene* nedenfor). Den tendensen til å innskrenke *science* til naturvitenskap som er temmelig utbredt i moderne engelsk ser ut til å stamme fra midten av 1800-tallet. Det første belegget er fra 1860-årene: «Vi skal bruke ordet 'science' i den betydning engelskmenn så ofte gir det, som et uttrykk for fysisk og eksperimentell vitenskap, med utelatelse av teologi og metafysikk.»⁴

En ny universitetsmodell

Sentrum for humanioras forvandling fra lærde kunster til moderne forskningsdisipliner var det nye universitetet i Berlin, grunnlagt i 1810. (Se også kap. 1, s. 31–33.) Universitetene framsto den gangen som så foreldet at man kviet seg for å bruke ordet «universitet» om den nye høyskolen som skulle bygges på et nytt ideologisk grunnlag, men til slutt valgte man å beholde den innarbeidede betegnelsen. Språkforskeren Wilhelm von Humboldt formulerte det nye dannelsesidealet, som kan sammenfattes som en bred orientering i både humaniora (menneskevitenskapene) og realia (naturvitenskapene). Renessansehumanistene hadde vektlagt skoling i den klassiske gresk- og latinspråklige kultur. Humboldts variant, som er blitt kalt *nyhumanisme*, forkastet ikke dette, men utvidet interessefeltet til natur- og kulturhistorie i generell forstand med en spesiell vekt på den egne nasjonens historie.

Den nye universitetsmodellen («Humboldt-universitetet») bygde på to grunnleggende prinsipper: *en tett forbindelse mellom forskning og undervisning*, og ideen om *akademisk frihet*. Professorenes oppgave

Forskning
og akademisk
frihet

var ikke lenger bare å formidle lærdomsarven. Deres undervisning skulle først og fremst bygge på deres egen forskningserfaring. Den tradisjonelle profesjonsutdanningen av prester, leger og jurister framsto ikke lenger som universitetets primære oppgave. I samsvar med den nye fokuseringen på forskning ble forskerutdanningen sett på som en sentral oppgave for universitetene. Den andre grunnpilaren i det nye universitetsidealet, den akademiske frihet, ble utlagt som frihet til selv å velge sine forskningsoppgaver og undervisningsopplegg uten sensurerende inngrep fra de politiske makthaverne. Forskningen skulle være objektiv i betydningen fri fra politiske og religiøse føringer. Dette innebærer ikke mangel på engasjement. Store deler av 1800-tallets humaniora er preget av nasjonalistiske holdninger. Den ledende positivisten i Berlin på 1870- og 80-tallet, Wilhelm Scherer, betraktet det som en viktig oppgave å finne fram til «en tysk etikk» på et språk- og litteraturhistorisk grunnlag, for å nevne et slående eksempel.

Et nytt forskningsprogram for humaniora

Historisk kunnskap
den eneste veien
til sann kunnskap

En god formulering av programmet for 1800-tallets humaniora finner man litt overraskende i innledningen til et nytt juridisk tidsskrift som startet i 1815, *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* (Tidsskrift for historisk rettsvitenskap). Utgiveren, Friedrich Karl von Savigny, hadde året før i et kampskrift hevdet at foreningen av alle de tyske småstatene til ett rike ikke kunne skje gjennom lovgivning. Som alle andre aspekter på den nasjonale kultur, måtte rettssystemet vokse fram organisk fra folkesjelen. Dette er begrunnelsen for å gi humaniora en historisk vri. Historien er ikke bare «en moralsk-politisk eksempelsamling», som von Savigny formulerte det, men «den eneste veien til sann erkjennelse av vår egen tilstand». Historisk forståelse av rett og moral, politikk, økonomi, språk, religion og så videre får dermed en privilegert status.

En rekke mønsterdannende prestasjoner, nye paradigmer for humaniora, hører hjemme i denne etableringsfasen. La oss nevne noen eksempler fra forskjellige disipliner. En av de første som la vekt på kildekritikk i historieskrivingen, var en historiker ved universitetet i Berlin, Leopold von Ranke. I et vedlegg til sin framstilling av de romanske og germanske folkenes historie fra 1494 til 1535 (publisert i 1824) formulerte Ranke også for første gang de prinsipper som kildekritikken bygger på. Kildekritisk arbeid på det kunsthistoriske om-

rådet finner man i et arbeid av Fiorillo om «de tegnende kunstenes historie i Tyskland og de Forenede Nederland» (1815). Den grunnleggende kunsthistoriske modellen stammer fra år 1827: Carl Friedrich von Rumohrs kritiske studier av kunstens utvikling i Italia. Den nye formen for lingvistikk, sammenlignende språkhistorisk forskning, fikk sitt første store mønster i 1816. Da publiserte Franz Bopp et arbeid hvor han sammenlignet grammatikken til det gamle indiske sanskritspråket med gresk, latin og en rekke andre språk. Dansken Rasmus Rask la grunnlaget til det vitenskapelige studium av det norrøne språk i 1810-årene, og Jakob Grimm videreutviklet Rasks metode i sine undersøkelser av de germanske språkernes historie. Gjennombruddet for egyptologien var J.F. Champollions 52 sider lange avhandling om hieroglyfene fra 1822. I 1795 la F.A. Wolf grunnlaget til moderne tekstkritikk (filologi) og litteraturhistorie med sine analyser av opprinneshistorien til *Iliaden* og *Odysseen*, som av heller tvilsomme grunner er blitt tilskrevet én forfatter. De store forbildene på det filologiske området kom noen decennier senere med Karl Lachmanns kritiske utgaver av *Det nye testamente* (1831) og filosofen Lukrets verker (1850).

Vitenskapeliggjøringen av humaniora

Noen nøkkelord

Vitenskapeliggjøringen av humaniora er en prosess som strekker seg over hele 1800-tallet og fortsetter på 1900-tallet. De avgjørende innslagene i denne utviklingen kan antydes med ordene *historisering*, *spesialisering*, *profesjonalisering* og *institusjonalisering*. Denne perioden i humanioras utvikling kjennetegnes av to strømninger som pleier å kalles *historisme* og *positivisme*. De flyter med tiden sammen og blir til *historistisk positivisme*. *Faktapositivisme* er det siste nøkkelordet vi trenger for å få tak i det som kjennetegner denne tiden.

Historisering

I tråd med det nye synet på mennesket og samfunnet som foranderlige størrelser, fikk historisk forståelse en dominerende rolle innenfor alle humanvitenskapelige disipliner på 1800-tallet. Forståelse av kulturelle forhold var den gangen det samme som historisk-genetisk forståelse. Det historiske perspektiv ble oppfattet som et nødvendig

Historisk perspektiv nødvendig for vitenskapelighet vilkår for at en undersøkelse skulle kunne regnes som vitenskapelig. De tradisjonelle normative tilnæringsmåtene ble erstattet med kritiske analyser basert på innsamlet materiale i form av skriftlige dokumenter og andre levninger fra tidligere tider. Vitenskapeliggjøringen av teologien resulterte i en ny disiplin, religionshistorie (historisk-kritisk bibelforskning, for eksempel D.F. Strauss' pionerarbeid om Jesu liv, 1835–36). Vitenskapeliggjøringen på det språklige området førte til språkhistorie (fra Rask og Grimm og andre på begynnelsen av 1800-tallet til den såkalte jung-grammatiske skolen i 1870-årene, der vektleggingen av det vitenskapelige var meget markant). Vitenskapeliggjøringen på det estetiske området førte til nye disipliner som kunst- og litteraturhistorie i den første halvdel av det 19. århundre og litt senere på 1800-tallet musikkhistorie. Teaterhistoriens frigjøring fra litteraturhistorien kommer enda senere, i begynnelsen av 1900-tallet. På universitetene fikk filosofihistorien en oppblomstring som bunnet i ønsket om å forvandle filosofien til en skikkelig vitenskap. Med denne betoningen av det historiske perspektiv framsto historievitenskapen som selve sentrum innenfor humaniora. Historikerne behersket scenen fullstendig fram til slutten av 1800-tallet da psykologien og samfunnsvitenskapene begynte å opptre med krav om å være enda mer vitenskapelige.

Historismen

Den historisk-genetiske forståelsesform Den historisk-genetiske forståelsesformen er kjernen i den såkalte *historismen*. «Historisme» i generell forstand står for den prioritering av det historiske perspektiv som kjennetegner hele humanioraområdet, fra Herder mot slutten av 1700-tallet til framveksten av strukturalismen og andre ikke-historiske tilnæringsmåter på 1900-tallet. Men i løpet av sin lange levetid fra midten av 1800-tallet til våre dager er uttrykket blitt påført mange betydningslag. Da Friedrich Meinecke behandlet historismen i et stort arbeid fra 1936, framhevet han to ting: «den individualiserende betraktningen» og «utviklingsbegrepet». Den individualiserende betraktningen innebærer en forkastelse av den klassiske tradisjonens bruk av normer hentet fra oldtiden. I stedet ble det innskjerpet at alle menneskelige handlinger og verk må forstås innenfor rammen av deres historisk gitte kulturelle kontekst. I historievitenskapen måtte en aldri slutte fra et kjent materiale til ukjente forhold ved hjelp av generaliseringer. Mot den aristoteliske tradisjonens betoning av det generelle stilte historistene det

Kontekstualisering

individuelle, men tilføyde at alle individuelle forhold inngår i større utviklingsforløp som må tydeliggjøres gjennom historiske analyser. På det litteraturhistoriske området, for eksempel, førte dette til den historisk-biografiske metoden. Forskerens utgangspunkt er da det enkelte litterære verket; han eller hun prøver å oppnå bedre forståelse av dette ved å se det i den sammenheng som forfatterens liv og samlede litterære produksjon utgjør. Alle slike litterære og biografiske sammenhenger inngår i større kontekster, litterære utviklingsforløp, som det også er litteraturhistoriens oppgave å avdekke, for eksempel ved framstillinger av nasjonallitteraturens historie fra begynnelsen til våre dager.

Individualisering

Leopold von Ranke

Fra midten av 1800-tallet er uttrykket «historisme» også blitt brukt som en kritisk betegnelse for den typen historiefilosofi som går på at historien har en mening og et mål. Hos filosofen Hegel er det for eksempel verdensåndens selvrealisering som er det endelige mål for utviklingen. Hos Karl Marx er målet det klasseløse, egalitære samfunn. Den moderne historieforskningens grunnlegger, Leopold von Ranke, avviste Hegels historiefilosofi som altfor spekulativ, men mente likevel at det finnes noe generelt i all historie som stammer fra Gud. Det finnes «ideer» som er drivkraften i all historisk utvikling og som det er historikerens oppgave å undersøke. Hos Auguste Comte, opphavsmannen til den filosofiske positivismen, finner man et lignende historistisk innslag. (Se også kap. 3, s. 79.) Han så på menneskehetens historie som en fortløpende rasjonalisering, en utvikling mot stadig mer fornuftige tilstander med vitenskapens tidsalder som det høyeste stadium. Med de alt strengere krav til vitenskapelighet som kjennetegner humanioras utvikling på 1800- og 1900-tallet, ble også dette avvist som uvitenskapelige spekulasjoner av de følgende forskergenerasjonene.

Den filosofiske positivismen

Fra og med 1870-årene skyller en kraftig bølge av vitenskapelighetstrang inn over de humanistiske disiplinene. Den nye vektleggingen av vitenskapelighet blir gjerne kalt *positivisme*, men positivismen i humanvitenskapene er ikke det samme som den filosofiske tradisjonen med samme navn. (Se også kap. 3, s. 78.) At ordet «positivisme» blir brukt på denne tvetydige måten, er ikke en tilfeldighet. Den filosofiske positivismen har nemlig hatt en rolle som bakgrunn og inspirasjon for metodeutviklingen innenfor humaniora på 1800-tallet og

Positivisme

1900-tallet. Fagfilosofiske bidrag er ofte med større eller mindre framgang blitt brukt som ammunisjon i de interne metoddebattene innenfor humaniora. Slik var det allerede på midten på 1800-tallet, og slik er det fremdeles. La oss først se litt på hva positivismen i filosofien innebærer og deretter ta for oss positivismen i humanvitenskapene.

Empirisme For det første står ordet «positivisme» for en viss tradisjon innenfor det filosofiske området som kalles erkjennelsesteori. «Positivisme» i denne forstand er det samme som «empirisme». Den positivistiske (eller empiristiske) tradisjonen i erkjennelsesteorien bygger på den antakelse at det finnes en plattform som er grunnlaget for all kunnskap, nemlig det som er gitt i vår erfaring. Ifølge filosofer som David Hume på 1700-tallet og Ernst Mach på 1800-tallet, består det gitte av sansefornemmelser (fargeinntrykk, lyder, lyst- og ulystopplevelser og så videre). Andre filosofer har arbeidet utfra antakelsen at de mest grunnleggende elementene er ting og deres egenskaper og relasjoner. Kjernen i den positivistiske tradisjonen innenfor fagfilosofien består av forsøk på å vise at all kunnskap kan rekonstrueres med utgangspunkt i det gitte (sansefornemmelser eller ting i en eller annen forstand). Denne siden av positivismen er nok den som har hatt minst betydning for metodeutviklingen innenfor humaniora.

**Samfunns-
utviklingens rasjo-
nelle stadium** Den andre hovedbetydningen av ordet «positivisme» er atskillig mer relevant for humanvitenskapenes utvikling. Uttrykket «positivisme» stammer fra den franske tenkeren Auguste Comte, som brukte det som en betegnelse for sin egen utviklingsfilosofi. Som så mange andre på 1800-tallet, forestilte Comte seg at menneskehetens utvikling kan inndeles i noen stadier. Comte opererte med tre hovedepoker: et primitivt religiøst stadium, en metafysisk mellomstasjon og til sist det positive stadiet. Ifølge Comte var menneskeheten nå på vei ut av de religiøse og metafysiske spekulasjonenes epoke. Det positive, rasjonelle stadiet hadde allerede begynt. Som andre på 1800-tallet, hadde Comte en enorm tillit til vitenskapen. Vitenskap og fornuft framsto som to navn for samme sak. En mer rasjonell verden kunne derfor bare skapes med vitenskapens hjelp. De mest avanserte vitenskapene – matematikken, fysikken og biologien – hadde allerede nådd fram til det positive stadiet, slik Comte så det, og kunne derfor tjene som mønster for de mindre utviklede vitenskapene, ikke minst humanvitenskapene. Comte forestilte seg at det ville være mulig å utvikle en ny form for samfunnsvitenskap med fysikken som modell – en «sosialfysikk», som han kalte det. Senere foreslo han et annet navn for den nye samfunnsvitenskapen: «sosiologi».

Sosialfysikk, eller "sosiologi" Comtes engelske åndsfelle John Stuart Mill betraktet likeså de eksperimentelle naturvitenskapene som et mønster for alle vitenskaper, iberegnet humaniora («*the moral sciences*») som han så på som et underutviklet område. Deres «tilbakestående tilstand kan bare forbedres ved at man underkaster dem fysikkens metoder, utvidet og generalisert på en passende måte», heter det hos Mill i hans vitenskapsteoretiske hovedarbeid, *A System of Logic* (1843).

Bakgrunnen for de filosofiske positivistenes framheving av naturvitenskapene var den raske utviklingen på dette området på 1800-tallet. Comte og Mill framhevet særlig fysikk, biologi og matematikk som ideale vitenskaper, men den mest slagkraftige modellen var kjemien som gjennomgikk en dramatisk utvikling på 1800-tallet. Foregangsmannen var en meget ung professor ved det lille universitetet i Giessen i Tyskland, Justus Liebig. Eksperimentell naturvitenskapelig forskning tilhørte ikke universitetenes tradisjonelle oppgaver. Liebigs kjemiske forskningslaboratorium (fra 1825) var en innovasjon som ganske snart framsto som et mønster ikke bare for alle andre institutter innenfor dette faget. Giessen-modellens kombinasjon av solid teori og systematisk eksperimentell virksomhet ble gjerne betraktet som et mønster for alle moderne forskningsbaserte vitenskaper. Den nye kjemien viste seg attpåtil å være meget matnyttig. Den kjemiske industriens framvekst bidro kraftig til naturvitenskapenes høye status i datidens Europa.

Positivismen i humanvitenskapene

Positivismen i humanvitenskapene: Comte og Mill Filosofer som Comte og Mill spilte en ikke ubetydelig rolle for den vitenskapsteoretiske refleksjonen på 1800-tallet. Det gjelder ikke minst de humanvitenskapelige forskerne som ble provosert av tesen om humanioras relative umodenhet. Positivismen innenfor humanvitenskapene var imidlertid en holdning snarere enn en velutviklet filosofi. Det var en holdning med flere kjennetegn: en stor beundring for naturvitenskapene; en avvisning av historiefilosofiske skjemaer og generelle teorier; en alt sterkere betoning av kravet om vitenskapelig objektivitet; og sist, men ikke minst, en kraftig prioritering av innsamling og kritisk bearbeiding av historiske data på bekostning av andre innslag i forskningen. Tyngdepunktet i den humanistiske forskning lå på den kritiske «analysen» av historiske data. Det som analysene skulle føre til, nemlig «synteser» i betydningen oversiktlige framstillinger, kom dermed gjerne i bakgrunnen. Framhev-

Historistisk positivisme

ingen av innsamlingsarbeid og dataanalyse gjør det ganske treffende å karakterisere den nye holdningen innenfor humaniora som *faktapositivisme*. Betegnelsen er forholdsvis ny. Den ble først brukt av en dansk historiker på 1970-tallet, da faktapositivismens hundreårige dominans innenfor humanvitenskapene var på vei ut. Den faktapositivistiske holdningen kunne godt forenes med historismens prioritering av den historiske forståelsesmåten. *Historistisk positivisme* var den karakteristiske holdningen på humanioraområdet fra slutten av 1800-tallet til langt inn på 1900-tallet.

Logisk empirisme

Et gjennomgående trekk i positivistenes forsøk på å gjøre humaniora mer vitenskapelige, var å vise til andre områder som ble betraktet som mer modne. De eksperimentelle vitenskaper som fikk innpass på universitetene på 1800-tallet – fysikk, kjemi, persepsjonspsykologi – ble ofte framhevet som gode modeller for de humanistiske fagene. Omkring 1900 ble særlig psykologien betraktet som et lovende utgangspunkt for vitenskapeliggjøringen av humaniora. I en diger norsk doktoravhandling fra 1913 hevdet forfatteren (H.H. Aall) at vitenskapen aldri må prøve å overskride «forskningen om sansenes love». «Ti da opphører den at være videnskap og blir tom spekulasjon, fantasteri, metafysik.» Da dette ble skrevet, hadde kritikken mot «psykologismen» innenfor humaniora imidlertid allerede begynt ute i Europa, og positivistene rettet i stedet blikket mot det matematisk-logiske området. Innenfor filosofien førte dette til en retning i mellomkrigstiden som kalte seg selv *logisk positivisme*, eller *logisk empirisme*. Med ordet «logisk» signaliserte man sin store tillit til den nye matematiske logikkens fruktbarhet for vitenskapeliggjøringsprosjektet, samtidig som man framhevet kontinuiteten med den positivistiske og empiristiske filosofien på 1800-tallet. Matematisk presisjon og eksperimentelle metoder ble betraktet som kriterier for vitenskapelighet på alle områder, innbefattet humaniora. (Se avsnittet *Enhetsvitenskap eller vitenskapsteoretisk dualisme?* nedenfor og kap. 3, s. 85/86.)

Språkvitenskap – en modell for humaniora?

På 1800-tallet ble den historiske språkforskningen gjerne betraktet som en modell for hele humaniorafeltet, ikke minst på grunn av Rasmus Rasks og Jakob Grimms oppdagelse av en rekke lovmessigheter på det språkhistoriske området. P på sanskrit, latin, fransk etc. er for eksempel blitt til f på tysk, engelsk, norsk etc. i visse posisjoner.

Lovmessigheter innen språk-historien På fransk og latin heter det *père* og *pater*, på engelsk og norsk heter det *father* og *far*. Her mente man å ha funnet noe som svarte til fysikkens lover («lydlovene», «Grimms lov»). På 1900-tallet fikk en annen lingvistisk retning, strukturalismen, en lignende rolle som mønster for andre humanistiske disipliner. (Mer om dette nedenfor i avsnittene *Diakroniske og synkroniske studier* og *Glimt fra metodebatten*.)

Spesialisering

Innsamlingsarbeid, katalogisering og utgivelse av store dokument-samlinger var høyt prioriterte oppgaver innenfor humanvitenskapene på 1800-tallet. Et mønster var det store tyske prosjektet *Monumenta Germaniae Historica*, startet i 1819 og drevet med offentlig støtte fra og med 1830-årene. Spesialiserte selskaper for humanvitenskapelig forskning ble opprettet på rad og rekke. Det tyske Bach-selskapet ble opprettet i 1850 med det mål å samle og publisere komponisten Johann Sebastian Bachs verker, noe man også rakk å gjøre før århundreskiftet. Det samme skjedde med de samlede verkene til komponister som Händel, Haydn, Palestrina, Purcell, Chopin og Corelli, for å fortsette med ytterligere noen eksempler fra det musikkhistoriske området.

Arbeidet med store mengder empiriske data førte til økt spesialisering på humanioraområdet. Den tradisjonelle humanistkikkelsen, den lærde polyhistor («allviter»), ble erstattet av spesialister på forskjellige delområder – kunstens historie i Pommern, middelalderkunst fra Westfalen, italiensk barokkstil, Goethes liv og verk, russisk utenrikspolitikk på 1700-tallet og så videre. Differensieringsprosessen skjøt fart mot slutten av 1800-tallet og fortsatte gjennom hele 1900-tallet.

Profesjonalisering

Profesjonalisering Spesialiseringen var også en drivkraft i profesjonaliseringen av humaniora. Den tradisjonelle oppgaven for en professor var å formidle lærdom. I sin nye rolle skulle professoren først og fremst være forsker og veileder for vordende forskere. Det store forbildet var den tidligere nevnte historieprofessoren ved universitetet i Berlin, Leopold von Ranke. Den tradisjonelle universitetsundervisningen besto av forelesninger og kollokvier. Ranke innførte noe nytt, seminaret. I det lavere seminaret fikk studentene en første innføring i forskningsmetodikk. Det høyere seminarets oppgave var forskerveiledning.

Mesteren, den skolerte forsker, formidlet sin kunnen til lærlingene, de unge forskerspirene, i det verkstedet som seminaret utgjorde. Seminarmodellen spredde seg etter hvert fra Berlin til andre universiteter i Tyskland, Frankrike, Skandinavia, England og så videre. Den lærde mann ble erstattet av humanistiske yrkesforskere; igjen en prosess som tok av for alvor mot slutten av 1800-tallet og fortsatte på 1900-tallet.

Institusjonalisering

Institusjo-
nalisering

På 1800-tallet begynte også de institusjoner vi i dag betrakter som en selvfølgelig del av vitenskapens verden, å vokse fram: arkiver og museer, spesialiserte fagtidsskrifter, foreninger for spesialister innenfor de forskjellige humanistiske fagene, kongresser og symposier på lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt nivå. Det tyske tidskriftet *Historische Zeitschrift* ble startet i 1859, *The American Historical Review* ble grunnlagt i 1895, for å nevne et par eksempler fra historievitenskapens område.

Diakroniske og synkroniske studier

1900-tallet:
konsolidering og
utbygging

Ferdinand
de Saussure og
strukturalismen

Vitenskapeliggjøringen av humaniora er hovedsakelig et produkt av 1800-tallet. Utviklingen på 1900-tallet kan sammenfattes med ordene konsolidering og utbygging. Økt spesialisering, profesjonalisering og institusjonalisering kjennetegner også dette århundret. Det mest grunnleggende innslaget i 1800-tallets humaniora, historismen, ble imidlertid etter hvert utsatt for kraftig kritikk, og det ble utarbeidet alternativ til den historiske tilnærmingen til humaniora både innenfor samfunnsvitenskapene (sosiologi og sosialøkonomi o.a.) og i språkvitenskapene. En nøkkelperson i denne sammenheng er Ferdinand de Saussure, opphavsmannen til den strukturalistiske tradisjonen i lingvistikken. Saussure, professor ved universitetet i Genève fra 1891 til 1913, var språkhistoriker med den indoeuropeiske språkfamilien som arbeidsfelt. Saussure pekte på at forståelse av språklige forandringer forutsetter forståelse av språklige forhold på forskjellige tidspunkter. Innenfor hvert tidsrom finnes det språklige strukturer som bare kan avdekkes og analyseres med ikke-historiske metoder. Analyser av språklige tilstander i et gitt øyeblikk eller periode kalte Saussure *synkronisk språkvitenskap* eller «synkronisme». Det historiske språkstudiet kalte han *diakronisk språkvitenskap* eller «diakronisme». (Uttrykkene bygger på de greske ordene *syn* /= sammen/,

Synkrone og diakrone språkstudier *dia* /= gjennom/ og *khronos* /= tid/.) Saussures budskap var at den diakroniske forståelse man kan oppnå ved historiske studier nødvendigvis forutsetter synkronisk forståelse. Et eksempel: for å forstå ord som *far* på norsk og *father* på engelsk, trenger man ingen språk-historisk forståelse, men man må beherske de system av kontraster som gjør det mulig for disse ordene å ha de betydningene de faktisk har. *Far* og *var* er to forskjellige ord på norsk på grunn av at kontrasten mellom f og v er språklig signifikant. Forskjellen mellom skarrende r og rullende r er minst like lett å oppfatte, men har ingen systematisk betydning i dette språket. Den historiske sammenlignende lingvistikken må derfor suppleres med synkroniske analyser av språklige strukturer. Strukturalismens analysemetoder ble brukt på et par andre humanvitenskapelige områder i mellomkrigstiden, nemlig litteratur (Roman Jakobson) og kulturantropologi (Claude Lévi-Strauss). Gjennombruddet for strukturalismen kom imidlertid ikke før i 1960-årene i forbindelse med den massive kritikken av fak-tapositivismen som kjennetegner 60- og 70-tallets humaniora. Dermed er vi kommet fram til vårt siste tema, den lange og mange-fasetterte debatten om humanioras egenart og metode.

Glimt fra metodede-batten

Humanvitenskap og naturvitenskap

Hovedtrekkene i den vitenskapelige utviklingen på 1800-tallet Hovedtrekkene i vitenskapenes utvikling fra begynnelsen av 1800-tallet kan sammenfattes slik:

Hovedtrekkene i den vitenskapelige utviklingen på 1800-tallet

- Systematisering av påstandsmengder blir avløst av forskning på empiriske datamengder innenfor alle områder med unntak for matematikk.
- Kravet om nødvendig sannhet blir erstattet av empirisk prøv-barhet.
- Vitenskapens område blir utvidet fra det uforanderlige til alle aspekter på natur og kultur.
- Økende forståelse av forskjellene mellom human- og naturvi-tenkapene.

Mot denne bakgrunnen er det neppe overraskende å finne at debat-ten om humanioras metode har bestått både av kritisk refleksjon om-kring de humanistiske fagenes forskningsmetoder og mulighetene

for å øke prøvbarheten på humanioraområdet og av kritiske sammenligninger mellom de nye humanvitenskapene og naturvitenskapene. Psykologiens og samfunnsvitenskapenes utvikling fra slutten av 1800-tallet til våre dager har også levert brensel til den fortløpende debatten om humanioras metode og egenart. Vi skal her innskrenke oss til den generelle debatten om humaniora. Metode-diskusjonene innenfor de enkelte humanistiske disiplinene vil ikke bli berørt i dette kapitlet.

I den generelle debatten om humanioras vitenskapelighet står to retninger i skarp kontrast til hverandre. På den ene siden finner vi den positivistiske tradisjonens glorifisering av eksperimenter og lov-messigheter med den kvantifiserte fysikken som mønster for alle vitenskaper. På den andre siden finner vi en rekke forslag som alle går på det at humaniora befatter seg med andre aspekter av virkeligheten enn hva fysikken gjør, og at vitenskapsideal hentet fra naturvitenskapene derfor ikke kan overføres til menneskevitenskapene. Humaniora er *forstående* vitenskaper til forskjell fra de *forklarende* naturvitenskapene. (Se også kap. 3, s. 76.)

Forstående og forklarende vitenskaper

Johan Gustav Droysen Dette skillet finner vi for første gang hos den tyske historikeren Johann Gustav Droysen på 1850-tallet. Det finnes tre mulige vitenskapelige metoder, heter det hos ham: «Den (filosofiske eller teologiske) spekulative, den matematisk-fysikalske, den historiske. Deres vesen er: å *erkjenne*, å *forklare*, å *forstå*.» Forståelse oppfattet Droysen som slutninger fra noe ytre, for eksempel et historisk materiale, til indre sjelstilstander. Historievitenskapen befatter seg ikke med sjel-løse atomer, men med «viljeakter». Humanioras egenart bunner da i at de behandler områder som krever andre metoder enn de som brukes i naturvitenskapene.

Wilhelm Dilthey Droysens forslag ble videreutviklet i det første store bidraget til humanioras vitenskapsfilosofi, Wilhelm Diltheys *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Innføring i åndsvitenskapene) fra år 1883. Med datidens positivistiske klima er det forståelig at Dilthey sløyfet kategorien spekulativ vitenskap. Droysens «viljeakter» ble erstattet med det mer generelle begrepet *opplevelser*. Den historisk-sosiale verden er ifølge Diltheys analyseforslag bygd av strukturer som kan tilbakeføres til et grunnskjema:

- 1) personen As opplevelser
- 2) uttrykk for As opplevelser
- 3) personen Bs forståelse av disse uttrykkene

A kan for eksempel være forfatteren Johann Wolfgang von Goethe som ga uttrykk for sine opplevelser en aften etter en vandring i naturen, i det lille diktet *Wanderers Nachtlied* («Über alle Gipfeln / ist Ruh / ...»). B kan for eksempel være deg eller meg som setter seg ned og leser dette diktet. Forutsatt at vi har de nødvendige tyskkunnskapene m.v. vil det da, ifølge Diltheys analyse, oppstå opplevelser hos oss som ligner på de som Goethe en gang hadde. Gjennom diktet kan vi gjenoppleve dikterens erfaringer den aftenen i skogen. Eller vi kan la statsmannen Bismarck, «jernkansleren», innta den første plassen i skjemaet. Så plasserer vi en av de handlingene han utførte, på plass 2. Når vi som historikere eller interesserte lekmenn prøver å forstå denne handlingen, dreier det seg ifølge Dilthey også om en form for gjenopplevelse. Men Dilthey tok avstand fra forestillingen om at veien til forståelse består av empati (innlevelse). 1800-tallets innlevelseshermeneutikk blir hos Dilthey avløst av rekonstruerende forståelse. Dette gjelder også vår selvforståelse. Om vi virkelig vil prøve å forstå oss selv, må vi foreta en historisk rekonstruksjon som baserer seg på alle tilgjengelige dokumenter og andre levninger fra vårt tidligere liv.

Humaniora omhandler vilje-akter eller en persons opplevelser

En rekonstruerende forståelse

Opplevelser er noe individer har, men alle opplevelser blir også påvirket av faktorer som eksisterende tradisjoner, tidens åndelige klima, den nasjonale kulturs særpreg og lignende. Dilthey bruker, som andre hegelianere, ordet «ånd» (*Geist*) for slike overindividuelle fenomener («tidsånden», «nasjonalånden», «den romerske ånd» etc.). Herav valget av uttrykket «åndsvitenskapene» (*die Geisteswissenschaften*) som betegnelse for humaniora. Den grunnleggende oppgaven for disse vitenskapene er nemlig å tydeliggjøre den åndelige utviklingen. I de estetiske disiplinene, for eksempel, dreier det seg om analyser av de litterære, kunstneriske og musikalske uttrykkene for nasjonal- og tidsånden.

Nomotetiske og idiografiske vitenskaper

Kants etterfølgere for omkring hundre år siden, «nykantianerne», utgikk i stedet fra kategoriene *fakta* og *verdier* som utgangspunkt for sine analyser (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert o.a.). Skillet

Faktasfæren og verdisfæren mellom natur- og humanvitenskap bunner i dette perspektivet i det forhold at de to vitenskapstypene befatter seg med to forskjellige områder, faktasfæren respektive verdisfæren. På grunn av verdisfærens egenart må humanvitenskapene bruke andre framgangsmåter enn naturvitenskapene. Som Dilthey og hans etterfølgere, hadde nykantianerne et dualistisk syn på vitenskapens verden.

Nomotetisk og idiografisk Windelband lanserte i 1894 to nye uttrykk for skillet mellom natur- og humanvitenskap, som fremdeles ofte brukes, nemlig *nomotetiske* og *idiografiske* vitenskaper. Disse uttrykkene bygger på de greske ordene *idios* /= særegen/, *gráfein* /= beskrive/ og *nomothétein* /= fastsette lover/. Hva det dreier seg om, framgår tydelig av følgende sitat:

Erfaringsvitenskapene søker i kunnskapen om virkeligheten enten det allmenne i naturlovens form eller det enkelte i dets historisk bestemte utforming. Noen av dem betrakter den uforanderlige formen, andre de virkelige begivenhetenes unike innhold. De førstnevnte er lovvitenskaper, de sistnevnte er hendelsesvitenskaper. De første lærer det som alltid er, de andre det som en gang var. Den vitenskapelige tenkemåte er – om et par nye kunstuttrykk tillates – nomotetisk i det ene tilfellet og idiografisk i det andre tilfellet. Dersom vi ønsker å holde oss til de tradisjonelle uttrykkene, kan vi her også snakke om naturvitenskapelige og historiske disipliner ...

Å karakterisere hele humaniorafeltet som idiografisk og historisk ville imidlertid ikke medføre riktighet. Humanvitenskapene mot slutten av 1800-tallet var stort sett historiske og idiografiske, men det fantes også andre tendenser. Den jung-grammatiske skolen innenfor det språkvitenskapelige området (Hermann Paul, Hermann Osthoff o.a.) var sterkt interessert i å finne fram til språklover; persepsjonspsykologiens suksess bunnet ikke minst i ønsket om å etablere psykiske lover; og de nye samfunnsvitenskapene som vokste fram mot slutten av 1800-tallet, betraktet seg gjerne som mer vitenskapelige enn de tradisjonelle historiske disiplinene på grunn av sin vektlegging av modeller, teorier og lover. Til dem som den gangen kritiserte det historiske perspektivets altfor dominerende rolle innenfor humanvitenskapene, hørte sosialøkonomen Carl Menger, som gjorde seg til talsmann for en mer teoretisk orientering i samfunnsvitenskapene enn det som den gangen var vanlig. (Se også kap. 3, s. 75.)

Enhetsvitenskap eller vitenskapsteoretisk dualisme?

Finnes det bare én form for vitenskap?

På 1900-tallet har debatten mellom positivistisk orienterte forskere og vitenskapsteoretiske dualister fortsatt. I den logiske positivismens program var enhetsvitenskapstesen en hjørnestein. Påstanden var simpelthen at det bare finnes én type vitenskap, som i sin mest utviklede form eksemplifiseres av den matematiserte fysikken og lignende teoretisk orienterte, eksperimentelle vitenskaper. Det ble videre hevdet at alle vitenskapelige forklaringer må vise til generelle lover og at alle vitenskaper bruker samme grunnleggende metode, «den hypotetisk-deduktive metode». I dette perspektivet måtte humaniora framstå som et underutviklet område, muligens med unntak for de kvantitativt orienterte delene av samfunnsvitenskapene.

Vitenskaps-teoretiske dualister – Cassirer og Gadamer

Til de mest kjente dualistene på 1900-tallet hører Ernst Cassirer og Hans-Georg Gadamer. Forskjellene mellom human- og naturvitenskapene bunner ifølge Cassirer i at det dreier seg om to ulike virkelighetsområder, natur og kultur. Den avgjørende forskjellen er at den kulturelle sfære er gjennomsyret av «symboler» i vid forstand, altså ord og andre meningsbærende ting. Kulturvitenskapene framstår dermed som hermeneutiske (forstående) disipliner. Diltheys rekonstruktive hermeneutikk er blitt videreutviklet på 1900-tallet, særlig av Gadamer i hans store arbeid om den historiske og estetiske erfaringens natur (*Wahrheit und Methode, Sannhet og metode*, 1960). Gadamer bruker metaforen *horisontsammensmelting* som en betegnelse på den dobbelthet som nødvendigvis kjennetegner all historisk forståelse. Den humanistiske forskeren befinner seg innenfor sin egen horisont med sine erfaringer og prosjekter. Objektet for hans undersøkelser er andre mennesker med andre erfaringer og prosjekter. Ideen om forskningens nøytralitet kan derfor aldri realiseres fullt ut innenfor humaniora.

Det er også blitt utviklet alternativ til den positivistiske tesen at det bare finnes én type vitenskapelige forklaringer. Den finske filosofen Georg Henrik von Wright foreslo i 1971 at humaniora kjennetegnes av en annen forklaringstype enn naturvitenskapene, nemlig hensiktsforklaringer. Henvisninger til aktørenes hensikter spiller en vesentlig rolle i humaniora. Slike henvisninger kan ikke reduseres til deduktiv-nomologiske forklaringer av den grunn at de ikke viser til empiriske lover.⁵ Og enhetsvitenskapsforsvarernes framheving av den hypotetisk-deduktive metode er blitt kritisert som altfor vag. «Det er nærliggende å spørre om ikke tanken om den hypotetisk-de-

duktive metode mister sitt poeng når den utvannes så kraftig at metoden – *nesten* – passer til hva som helst,» som en kritiker har formulert det (Kjørup 1996).

Positivismekritikk og krisedebatt

I løpet av 1900-tallet er faktapositivismen blitt utsatt for tungt skyts. Kritikken tok av i ungdomsopprørets tid på 60- og 70-tallet. Som eksempel kan vi nevne kritikken av teoriløs datainnsamling i litteraturvitenskapen (Johan Fjord Jensen o.a.). Strukturalisme, semiologi (vitenskapen om tegn i vid forstand) og marxisme framsto den gangen gjerne som en lovende kombinasjon. Men også i disse tradisjonene kan man finne kraftige innslag av positivisme, for eksempel i fokuseringen på lovsøkende virksomheter. Titlene på to artikler fra den tiden er temmelig avslørende: «*Mot en vitenskap om poesiers kunst*» (Roman Jakobson 1965) og «*I retning av en nomotetisk litteraturvitenskap*» (Jostein Børtnes 1977).

I debattene omkring humaniora på 1900-tallet er det ofte blitt vist **Krise i** til «humanioras krise». Den formentlige krisen har iblant dreiet seg **humaniora?** om historismens og faktapositivismens dominans. Andre ganger har det handlet om humanistenes minskende innflytelse i kulturlivet, noe som må sees i forbindelse med den fortløpende profesjonaliseringen og spesialiseringen innenfor humanvitenskapene. Den økende konkurransen med positivistisk orienterte tradisjoner innenfor samfunnsvitenskapene og psykologien har også vært et diskusjonstema. Sist, men ikke minst, er humaniora gjentatte ganger blitt utsatt for drastiske økonomiske nedskjæringer, som har ført til noe som kan kalles en vedvarende krise på humanioraområdet. I skrivende stund, omkring årtusenskiftet, er dette nok det mest foruroligende aspektet på «krisen i humaniora».

Sammendrag

Det klassiske vitenskapsidealet styrte det vitenskapelige arbeidet i retning av systematisering av nødvendig sanne utsagn om uforanderlige størrelser. I dette perspektivet framsto humaniora mer som kunst enn som vitenskap.

I løpet av 1800-tallet forsvinner det klassiske vitenskapsidealet etter hvert, og det oppstår en ny forståelse av hva vitenskap er. Vi får et nytt vitenskapsbegrep som erstatter det tradisjonelle begrepet om vitenskap.

Hovedtrekkene i vitenskapenes utvikling på 1800-tallet og 1900-tallet kan sammenfattes i fire punkter:

- 1) Systematisering av påstandsmengder er blitt avløst av forskning på empiriske datamengder innenfor alle områder med unntak for matematikk.
- 2) Kravet om nødvendig sannhet er blitt erstattet av empirisk prøvbarhet.
- 3) Vitenskapens område er blitt utvidet fra *det uforanderlige* til alle aspekter av natur og kultur.
- 4) Økende forståelse av forskjellene mellom human- og naturvitenskapene.

Debatten om humanioras metode har bestått både av kritisk refleksjon omkring de humanistiske fagenes forskningsmetoder og mulighetene for å øke prøvbarheten på humanioraområdet, og av kritiske sammenligninger mellom de nye humanvitenskapene og naturvitenskapene. Psykologiens og samfunnsvitenskapenes utvikling fra slutten av 1800-tallet til våre dager har også levert brensel til den fortløpende debatten om humanioras metode og egenart.

I den generelle debatten om humanioras vitenskapelighet står to retninger i skarp kontrast til hverandre. På den ene siden finner vi den positivistiske tradisjonens glorifisering av eksperimenter og lov-messigheter, med den kvantifiserte fysikken som mønster for alle vitenskaper. På den andre siden finner vi en rekke forslag som alle går på det at humaniora befatter seg med andre aspekter på virkeligheten enn hva fysikken gjør, og at vitenskapsidealer hentet fra naturvitenskapene derfor ikke kan overføres til menneskevitenskapene. Humaniora befatter seg i stor utstrekning med meningsbærende materiale som krever hermeneutiske tilnærminger. I en viss forstand kan det derfor være riktig å karakterisere humaniora som forstående vitenskaper til forskjell fra de forklarende naturvitenskapene. Det store mangfoldet av perspektiver og metoder innenfor nåtidens humaniora tilsier imidlertid en viss forsiktighet når det gjelder allmenne utsagn om hele humanioraområdet. De enkle vitenskapsfilosofiske kontrastene man gjerne opererte med i debattene om humaniora på 1900-tallet, vil forhåpentlig med tiden bli erstattet med et mer nyansert bilde.

Studiespørsmål

- 1 Hva menes med idiografiske og nomotetiske vitenskaper?
- 2 Er det riktig å si at alle humaniorafag er rent idiografiske vitenskaper?
- 3 Hva er de klassiske kravene til en vitenskap, og hvilke konsekvenser har dette hatt for humaniora?
- 4 På hvilke måter skiller det nye vitenskapsbegrepet som vokste fram på 1800-tallet seg fra det klassiske begrepet om vitenskap?
- 5 Hva innebærer historiseringen av humaniora på 1800-tallet?
- 6 Hva er åndsvitenskapenes særpreg ifølge Dilthey?
- 7 Finnes det vitenskapelige forklaringer som ikke viser til empiriske lover?
- 8 Hvilke likheter og forskjeller finnes det mellom (1) den filosofiske tradisjonen som kalles «positivismen» og (2) den formen for positivisme som kjennetegnet humaniora fra slutten av 1800-tallet til perioden nærmest etter den andre verdenskrigen?
- 9 Hvilke vitenskaper er blitt foreslått som gode modeller for humaniora?
- 10 Hvorfor er det ikke riktig å si at all forståelse innenfor humaniora er diakronisk?
- 11 Hva innebærer uttrykket «vitenskapsteoretisk dualisme»?

Noter

- 1 Påstanden er nærmere bestemt at humaniora er *idiografiske* vitenskaper, til forskjell fra naturvitenskapene, som er *nomotetiske*. Mer om dette i avsnittet *Nomotetiske og idiografiske vitenskaper* s. 66.
- 2 Platons dialog *Kratylos*, Aristoteles' *Poetik* og *Om tolkning*.
- 3 «Striden mellom de gamle og de moderne» (*la querelle des anciens et des modernes*) står egentlig for en litterær debatt i Frankrike mot slutten av 1600-tallet. Den ene leiren («de gamle») besto av tradisjonelle beundrere av oldtidens greske og latinske kultur. Den andre leiren («de moderne») forsvarte synspunktet at nåtidens prestasjoner kan være minst like gode som oldtidens. Men uttrykket kan godt brukes som en betegnelse for hele oppjøret med oldtidsbeundringen på 1600- og 1700-tallet, noe som faktisk fortsatte til langt inn på 1800-tallet.
- 4 Sitatet er fra en artikkel i tidsskriftet *The Dublin Review* 1867.
- 5 Såkalte deduktiv-nomologiske forklaringer består av tre komponenter: (1) en situasjonsbeskrivelse som kan bidra til å forklare noe som trenger en forklaring (for eksempel utsagn om det materiale en beholder er laget av og den belastning beholderen er blitt utsatt for); (2) utsagn om empiriske regelmessigheter (for eksempel utsagnet at glass går i stykker om det blir utsatt for sterkt press); (3) en beskrivelse av den hendelsen som framstår som forklaringstrengende (for eksem-

pel utsagnet at dette glasset er gått i stykker). Slike forklaringer kjennetegnes av at det er et deduktivt forhold mellom komponentene. I en adekvat deduktiv-nomologisk forklaring følger nemlig beskrivelsen (3) logisk fra situasjonsbeskrivelsen (1) sammen med de empiriske lovutsagnene (2). (Med andre ord: 1 og 2 impliserer 3.) En hensiktsforklaring består også av tre deler: (1) et utsagn om hva noen ønsker å gjøre; (2) et utsagn om hvilke midler vedkommende betrakter som nødvendig for å oppnå sitt mål; (3) et utsagn som sier at vedkommende setter i gang med å realisere sitt ønske. (Hvorfor ringte for eksempel Amanda etter en bil akkurat nå? En forklaring kan være at hun ønsket å komme til byen så raskt som mulig, og at hun betraktet det som nødvendig å ta en drosje for å oppnå dette målet.) En slik forklaring forutsetter ikke empiriske lover, men bygger på den begrepsmessige sammenhengen mellom det vi *vil* og *gjør*. Den klassiske analysen av den deduktiv-nomologiske forklaringstypen finner man i Carl Gustav Hempels bok *Philosophy of Natural Science* (1966 og senere opplag). von Wright presenterte hensiktsforklaringsmodellen i sin bok *Explanation and Understanding* (1971). Mer om debatten omkring vitenskapelige forklaringer finner man i Nordenstam 1994 og 1998 (se litteraturlisten).

Litteratur

Generelt om humaniora:

- Bodammer, T. (1987): *Philosophie der Geisteswissenschaften*. Freiburg/München
 Kjørup, S. (1996): *Menneskevidenskabene. Problemer og traditioner i humanioras vitenskapssteori*. Roskilde.
 Nordenstam, T. (1994): *Fra kunst til vitenskap. Humanvitenskapenes grunnlag i et historisk perspektiv*. Bergen, utvidet utgave 1994 og senere opplag.

Vitenskapsbegrepets utvikling:

- Diemer, A. (red.) (1970): *Der Wissenschaftsbegriff. Historische und systematische Untersuchungen*. Meisenheim am Glan
 Kneale, W.C.K. (1962): «Scientific Method», i *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 20.

Humanioras vitenskapeliggjøring:

- Floto, I. (1985): *Historie. Nyere og nyeste tid*. København
 Meinecke, F. (1965): *Die Entstehung des Historismus* (1936). München
 Kittang, A. (1982): «Norsk litteraturvitenskap i fortid og framtid. Faghistoriske og fagpolitiske perspektiv», i A. Kittang & U. Lie (red.): *Litteraturforskning og litteraturformidling. Perspektiv på ei legitimeringskrise*. Bergen-Oslo-Tromsø
 Liedman, S.-E. (1977): «Humanvitenskaperna», i *Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*. Lund
 Rothacker, E. (1968): *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1930). Darmstadt
 Schnädelbach, H. (1983): *Philosophie in Deutschland 1831–1933*. Frankfurt am Main. (På engelsk: *Philosophy in Germany 1831–1933*. Cambridge 1984)
 Seuren, P.A.M. (1998): *Western Linguistics. An Historical Introduction*. Oxford

Metodedebatten:

- Apel, K.-O. (1979): *Die Erklären/Verstehen-Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht*. Frankfurt am Main
- Cassirer, E. (1944): *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven & London
- Cassirer, E. (1964): *Zur Logik der Kulturwissenschaften* (1942). Darmstadt. (På norsk: *Kulturvitenskapenes logikk*. Oslo 1999)
- Diemer, A. (red.) (1968): *Beiträge zur Entwicklung der Wissenschaftstheorie im 19. Jahrhundert*. Meisenheim am Glan
- Dilthey, W. (1973): *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883), i *Gesammelte Schriften*, Bd. 1, 7. Aufl., Stuttgart
 Dilthey, W. (1973): *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (1910), i *Gesammelte Schriften*, Bd. 7, 6. Aufl. Stuttgart
- Forser, T. (red.) (1978): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*. Stockholm
- Gadamer, H.-G. (1960): *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1960 og senere opplag. (Også på engelsk: *Truth and Method*)
- Jensen, J.F. (1962): *Den ny kritikk*, København. (På norsk: *Nykritikken*. Oslo 1965)
- Nordenstam, T. (1998): «Verstehen und Erklären in den Humanwissenschaften», *Synthesis Philosophica*, Vol. 13, s. 499–511
- Wright, G.H. von (1971): *Explanation and Understanding*. Ithaca, N.Y

Se videre litteraturlistene i Nordenstam (1994) og Kjørup (1996).